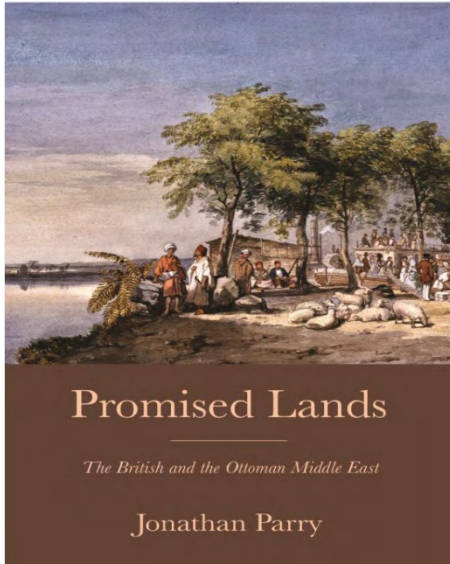

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Jonathan Parry, *Promised Lands: The British and the Ottoman Middle East*, Princeton University Press, 2022, 453 pages, ISBN 978-0-691-18189-9.

Mekki ULUDAĞ¹

Jonathan Parry, bu kitabında Britanya'nın Ortadoğu'daki faaliyetlerini İngiliz görüşleri bağlamında ele aldığını belirtmektedir. *Promised Lands*, büyük çoğunlukla İngiliz dışişleri bakanlığı arşivi, Hindistan ofisi arşivi ile Foreign Office belgelerine dayalı olarak yazılmıştır. Yani neredeyse tamamen İngiliz kaynaklarından faydalanılarak yazılmış olan Parry'nin kitabı, Ortadoğu'nun kendisinden ziyade, İngilizlerin Ortadoğu'yu nasıl gördüğünü anlatma amacıyla yazılmış bir kitaptır. Jonathan Parry, Britanya'nın Ortadoğu'daki erken dönem faaliyetlerinin, İngiliz devlet adamlarının İngiliz çıkarlarını dünyanın değişik bölgelerinde savunurken başvurdukları yöntemlerin anlaşılması bakımından önemli olduklarını belirtmektedir. Ayrıca

Parry, İngilizlerin, kendi çıkarlarını savunurken başvurdukları argümanların da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Parry'e göre bazı Britanyalılar buldukları bölgelerde oldukça dikkatli davranarak sorunların yaşanmasını önlemişken diğer bazıları çıkarıcı bir hırsla hareket etmiş ve birçok soruna sebep olmuşlardır. Parry, İngilizlerin Ortadoğu'daki faaliyetlerinin oradaki yerel toplumlar üzerindeki etkilerini kitabının kapsamının dışında bıraktığını belirtmektedir. Parry, bu konuya ilişkin yapılmış olan çalışmaların büyük oranda yüzeysel ve eksik değerlendirmeler olduğunu söylerken ünlü oryantalist Edward Said'i istisna tutmaktadır. Ona göre Said'in değerlendirmelerinin üzerine henüz kayda değer pek bir şey konamamış ve onun dışındaki çalışmalar genel değerlendirmelerdir. Parry, kitabını yazarken eski çalışmalardan farklı olarak kendisinin kronolojik dönemler belirlemek suretiyle çalışmasını tamamladığını belirtmektedir. Kitapta 1789-1854 yılları arası çok geniş bir dönem ve birbirinden farklı çok sayıda konu ele alınmıştır. Parry, kitabında İngiliz devletinin politik hedeflerinin peşinde koşma hikayesini anlatırken Britanya'nın Ortadoğu'daki rolünü, coğrafya, tarih, ticaret ve din perspektifinden açıklamaya çalışmaktadır. Parry'e göre,

¹ Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye, E-Mail: mekki.uludag@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6557-7917>

Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi, Britanya için önemli bir dersin öğrenilmesini sağlamıştır; Amerika'daki kolonilerini kaybettikten sonra Britanya için en önemli ticaret merkezi olan Hindistan'ın, Fransa veya Rusya'nın saldırıları karşısında savunmasız olduğu anlaşılmıştır. Bu duruma ani reaksiyonlar gösteren Britanya, Hindistan'a ulaşan iki güzergâh olan Mısır ve Kızıldeniz ile Bağdat ve Basra Körfezi üzerinden Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Parry, ağırlıklı olarak Britanya'nın bu savunma stratejilerini incelemiş olmakla birlikte Ortadoğu'daki İngiliz ve Osmanlı etkisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Parry'e göre İngiltere'nin Osmanlı topraklarını doğrudan yönetmek gibi bir niyeti ve öyle bir kapasitesi de yoktu, dolayısıyla İngiltere'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerinin emperyalist bir bağlamda açıklanması bir zorlamaydı.

Oldukça uzun sayılabilecek bir kitap olan Promised Lands, on iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Napolyon'un Mısır'ı işgali ve bunun sonucunda Hindistan'ın Fransa için açık bir tehdit olduğu kanısına varan Britanya'nın başvurduğu karşı tedbirler ele alınmıştır. İngiltere, Hindistan'a giden yolların kesilmesi gerektiği düşüncesiyle Osmanlı'nın Ortadoğu ve Arap yarımadasındaki topraklarıyla ilgilenmeye başlamış, o topraklara yerleşmenin yollarını aramıştır. Yani Parry'e göre İngilizler Osmanlı topraklarını işgal etmek amacıyla değil, daha ziyade Hindistan'daki çıkarlarını korumak amacıyla ve bir zorunluluk sonucu olarak Ortadoğu'ya yerleşmişlerdir. Parry, o zamana dek Britanya'nın Osmanlı topraklarını işgale dönük bir plana sahip olmadığını ileri sürmektedir. Bu bölümde ayrıca İngiltere-Fransa arasında yaşanmış olan Mısır savaşı ele alınmıştır. Kitabın ikinci bölümünde Fransızların Mısır'dan uzaklaştırılmalarından sonra yeni bir Fransız işgalinin engellenmesinin yöntemleri ve buna ilişkin İngiliz faaliyetleri ele alınmıştır. İngilizler bu dönemde Mısır ve çevresinde adil bir yönetim tesis ederek dışarıdan gelecek örneğin Fransızlar gibi işgalcilerin, haklı söylemlerle Mısır'ı ele geçirmelerini engellemeye çalışmıştır. Bir yandan da Osmanlı egemenliğini çiğnemek için çaba göstermiş olan İngilizler, daha önce bir müttefik olarak görmedikleri Osmanlı Devleti ile ortaklık veya çıkar ortaklığı kurmanın yollarını aramışlardır. Kitabın bu bölümünde ayrıca İngilizlerin Kızıldeniz'deki faaliyetleri ile Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için yaptıkları çalışmalar ele alınmıştır. Kitabın üçüncü bölümünde Bağdat merkezli İngilizlerin Ortadoğu'daki yeni yerleşimi ve bölgedeki kalıcılığını pekiştirmeye yönelik çalışmaları değerlendirilmiştir. Parry'e göre bu döneme kadar birçok İngiliz devlet adamı Osmanlı topraklarına yabancı olduğu gibi Osmanlı'ya ilişkin yanlış bilgi ve kanaatlere sahiplerdi. Ardından Bağdat'ın önemine dair değerlendirmelerde bulunan Parry, İngilizlerin bölgede bazen yerel liderlere para vererek, bazen tehditler savurarak ve bazen de bazı vaatlerde bulunarak yerleşmeye başladığını ifade etmektedir. Promised Lands'in dördüncü bölümünde Arap yarımadasındaki boşluğun doldurulması, buharlı gemilerin bilhassa ticaret üzerindeki etkisi, Hindistan'ın 1830lardaki savunması, Osmanlı'nın bölgedeki çöküşü ve Rus tehdidi ile salgınlar, özellikle veba hastalığı ele alınmıştır. Beşinci bölümde Kavalalı Mehmet Ali döneminde İngiltere'nin Mısır ve Suriye ile ilişkileri ile Rusya'nın Asya kıtasına yönelik tehditleri üzerinde durulmuştur. Altıncı bölümde İstanbul ve Londra arasındaki ilişkiler üzerinden Ortadoğu meselesi, serbest ticaret, Osmanlı'nın modernleşmesi ile Kahire ve İstanbul'a ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bölümde İstanbul ve Kahire'ye ilişkin İngiliz faaliyetleri hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Yedinci bölümde İngilizlerin Suriye ve Kürdistan'da oluşturmak istediği dini mezhepçiliğin başarısızlıkla sonuçlanma hikayesi ile kurumsal Hristiyanlık için yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Sekizinci

bölümde Suriye, Kürdistan, Babıali ve Fransa ile ilişkiler, mezhepçiliğe yönelik çalışmalar, zulüm politikaları, Kürdistan'daki düzen sorunu ile İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Parry, dokuzuncu bölümde Stratford Canning ve Lord Palmerston gibi İngiliz diplomatları ile Henry Layard gibi bilim adamlarının yanı sıra Hristiyanlık, İslam ile Rusya ve İslam konularını ele almıştır. Kitabın onuncu bölümü, İslam, Osmanlı egemenliği ve Osmanlı'nın İran sınırındaki gelişmeler, Bağdat, Aden Körfezi, Fransızların Osmanlı ile ilişkileri ve Kızıldeniz limanlarına ayrılmıştır. On birinci bölüm, İngilizlerin Mısır koridoru ve Mısır'da İngiliz egemenliği, Mehmet Ali ile demiryolu projesi ve Fransızların Osmanlı Sultanı ile ilişkileri gibi konulara ayrılmıştır. Kitabın son bölümünde Kudüs'teki gelişmeler, Kırım Savaşı ile kutsal olmayan mekanlar olarak nitelenen yerler ele alınmıştır.

Jonathan Parry'e göre 1780lerde Britanya'nın en önemli mülkiyeti Hindistan'dı ve o tarihlerde Hindistan, muhtemel saldırılara karşı savunmasızdı. O zamana dek Ortadoğu ile pek ilgilenmemiş olan İngiltere için Ortadoğu'nun ve uluslararası su yollarının korunması büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri bazı temel dinamiklerin değişmesine sebep oldu. Arap dünyasının şekillenmesi, bölgenin tarihi ve dini mirası, Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyeti ve Osmanlı-İngiliz ilişkileri, İngilizlerin Ortadoğu'ya yerleşmesinden sonra etkilenen ve önemli oranda şekillenen konular olmuştur. Parry'e göre İngiltere, sahip olduğu büyük deniz gücü sayesinde kendisi için bir etki alanı oluşturmaya çalışmaktaydı ve bu gücün yerleşmesi için İngilizler, hizipler arası çatışma, arabuluculuk, yerel güçlerin İngiltere'ye sadık hale getirilmesi gibi yollara başvurdular. İngiliz güvencesine dayanan Bağdat ve Mısır yöneticileri Osmanlı'ya karşı İngiltere'ye yaslanırken bir yandan da daha fazla özerklik ve deniz yollarından elde edilen gelirlerden pay istediler. Parry'e göre İngilizler Osmanlı topraklarını doğrudan yönetmek niyetinde olmayıp Osmanlı egemenliğine saygı duymayı tercih etmişlerdir. Böylece bölgedeki halk, sorunların kaynağı olarak Osmanlı'yı görürken sürekli olarak İngilizlerden beklenti içinde olacaktır. Bu da İngilizlere bölgedeki varlığını uzun süre devam ettirme olanağı vermiştir. Aksi halde İngilizler istilacı olarak algılanacak ve tanıtılacak olup öyle bir durumda bölgede tutunmaları zorlaşacaktı.

Promised Lands isimli eser, elbette ki bazı yönlerden eleştirilebilir. Örneğin Parry, isimlendirmelerde oldukça karışık bir yöntemi tercih etmiş, çoğunlukla İngiliz literatürünün kabul ettiği isimleri tercih etmiş olmakla birlikte (örneğin İstanbul yerine Constantinople) bazen güncel isimlere de yer vermiş ki bu durumun bilhassa terminolojiye hâkim olmayan okuyucular için anlaşılmayı zorlaştırdığı söylenebilir. Parry'nin dini terminolojideki bazı terimleri kullanma yöntemi de karışıklığa sebep olacak niteliktedir. Parry, Vahhabi terimini, dini bir kavram olmaktan ziyade politik bir ifade olarak kullandığını belirtmektedir. Parry'nin Türk ve Osmanlı kelimelerini kullanımı da sorunlu olup belirsizlik içermektedir. Parry bazen Reşid, kimi zaman da Reshid yazmayı tercih etmiştir. Parry, haritalandırmada da kendine has bir yöntem tercih etmiş ve uluslararası kabule sahip ülke veya bölge sınırlarından ziyade bilindik isimlere farklı anlamlar yüklemiştir. Örneğin ona göre Suriye denilen yer, sadece modern Suriye değil, Mısır'ın al-Ariş kentinden Türkiye'nin Adana şehrine kadar olan bölgeyi ifade etmektedir. Benzer şekilde Parry, Kürdistan'ı Osmanlı'nın Kürdistan Eyaletinden ziyade Kürtlerin yaşadığı tüm bölgeleri kastederek kullandığını belirtmektedir. Bunların yanı sıra, Parry'nin eseri, çok geniş bir zaman dilimini ve birçok konuyu aynı anda ele alması itibarıyla bir eleştiriye tabi tutulabilir. Bununla birlikte Jonathan Parry'nin bu

alışması Őüphesiz ki büyük oranda takdir edilmeyi hak ediyor. Parry'nin kitabı, akıcı bir üsluba sahip olup okuyucuya bu denli sıkıcı olduğu ileri sürülebilecek konuları keyifle okuma fırsatı sunuyor. Her ne kadar Jonathan Parry'nin öyle bir iddiası yoksa da kitapta ele alınmıŐ konularla ilgili önemli oranda bilgi sahibi olmak, bilhassa Ortadoğu, Mısır, Suriye ve dini mezheplerle ilgili geliŐmelere ilişkin bu kitaptan önemli bilgiler edinmek mümkündür. İngilizlerin Ortadoğu'ya yerleŐmeleri ve oradaki faaliyetleri için bu eser yine oldukça önemlidir. Őüphesiz ki kitabın bana göre en iyi iŐlediĐi konu, Britanya İmparatorluğu'nun çıkarlarını savunmak için başvurduğu yöntemler ve bu yöntemleri meŐru kılmak için öne srdĞu gerekçelerdir. Bu kitabın yazarının tam da bu konuyu ele aldığına ilişkin iddiası büyük oranda haklı çıkmaktadır. Ayrıca Promised Lands, çok geniş bir zaman dilimindeki konuları ele alıyor olsa da konuların bağlantısı iyi yapılmış olup konu diziliminin en iyi örneklerinden birini sunduğu söylenebilir. Üstelik, kitabın konu sınırlaması iyi bir Şekilde belirlendiği gibi kapsam dışında bırakılmıŐ olan konular yazar tarafından açıkça belirtilmiŐtir. Bu eserin bir diğer büyük artısı, dayandığı kaynaklarıdır ve Parry, neredeyse tüm İngiliz kaynaklarından faydalanarak eserini kaleme almıştır. Sonuç olarak bu kitabı ilgisine gönül rahatlığıyla tavsiye ettiğimi belirtmeyi bir dev sayarım.